

บทที่ 1 บทนำ

การอนามัยแม่และเด็กเป็นกระบวนวิชาหนึ่งสำหรับหลักสูตรสุขศึกษา โดยมีสาระสำคัญ เพื่อให้เกิดความรู้ความเข้าใจ เกี่ยวกับการอภิบาลมารดาและเด็กในสังคมเมืองและชนบท ความสำคัญและอิทธิพลของครอบครัวกับสิ่งแวดล้อม ที่มีต่อการเจริญเติบโตและพัฒนาการของเด็ก นับตั้งแต่ การปฏิสนธิ การเกิด และพัฒนาการวัยต่างๆ ตลอดจนบริการด้านสุขภาพของมารดา และเด็ก รวมทั้งวิธีการแก้ไขปัญหาเบื้องต้น และแนวนโยบายทางด้านสาธารณสุขของประเทศ

1.1 ความหมายของการอนามัยแม่และเด็ก (Maternal and Child Health)

การที่จะเข้าใจเรื่องราวของงานอนามัยแม่และเด็กได้อย่างดีนั้น จำเป็นอย่างยิ่งที่ต้องรู้ถึงความหมายของคำว่า อนามัย หรือ สุขภาพ เสียก่อน คำว่า อนามัยตามรูปศัพท์ (อน + อามัย) หมายความว่า การไม่มีโรค ซึ่งนิยมใช้กันในสมัยก่อน ในปัจจุบันมักใช้คำว่า สุขภาพ ซึ่งมีความหมายกว้างขวางกว่า อนามัย พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถานได้ให้ความหมายของสุขภาพไว้ว่า สุขภาพ หมายถึง ความเป็นสุขปราศจากโรค สุขภาพ แปลมาจากคำภาษาอังกฤษว่า **Health** ซึ่งจากประวัติเป็นคำที่มาจากภาษาเก่าของแองโกล-แซกซอน (Anglo-Saxon) ว่า **Haelth** ซึ่งหมายถึงสภาวะของความปลอดภัยและแข็งแรง¹ สำหรับในเมืองไทยคำว่า อนามัย และ สุขภาพ มักใช้แทนกันได้

องค์การอนามัยโลก (World Health Organization : WHO) ได้ให้คำจำกัดความของสุขภาพไว้ว่า สุขภาพ (Health) หมายถึง ภาวะของความสมบูรณ์พร้อมทั้งด้านร่างกาย จิตใจ และความสามารถในการดำรงชีวิตอยู่ในสังคมได้อย่างปกติสุข คำว่า สุขภาพ มิใช่จะหมายถึงแต่เพียงการไม่มีโรคภัยไข้เจ็บ หรือพิการ ทุพพลภาพเท่านั้น²

จากคำจำกัดความดังกล่าวข้างต้น จะเห็นได้ว่าการมีสุขภาพดีนั้น ย่อมครอบคลุมถึงสภาพที่ดีพร้อมทั้งสามด้านคือ สุขภาพทางร่างกายที่แข็งแรงสมบูรณ์ สุขภาพจิตที่มั่นคง และสุขภาพทางสังคมที่ดีสามารถปรับตนเองให้เข้ากับสภาพแวดล้อมนับตั้งแต่ในครอบครัว กลุ่มเพื่อน และ

---

¹ Edward B. Johns, et al., Health for Effective Living (New York : McGraw-Hill Book Company, 1966), p. 8.

² Ibid., p. 10.

ชุมชนทั่วไปได้เป็นอย่างดี ตามความเป็นจริงแล้วสุขภาพจิตมีความสำคัญอย่างยิ่ง ในทางจิตวิทยา ได้กล่าวไว้ว่า มนุษย์ประกอบด้วยส่วนสำคัญของสองส่วนคือ ร่างกาย (Body) และจิตใจ (Mind) ด้านร่างกายเป็นวัตถุที่สามารถมองเห็นได้ ส่วนจิตใจเป็นนามธรรม เป็นการรับรู้ทางอารมณ์ ซึ่งไม่มีตัวตน ไม่สามารถมองเห็นได้ แต่จิตใจเป็นสิ่งที่ควบคุมและบังคับบัญชาการทำงานของระบบร่างกายทั้งหมดเมื่อบุคคลมีสุขภาพจิตที่ดี ย่อมส่งผลให้การปฏิบัติหน้าที่ของอวัยวะต่าง ๆ ของร่างกายดำเนินไปตามปกติ ร่างกายย่อมแข็งแรงสมบูรณ์ บุคคลที่มีสุขภาพจิตและสุขภาพกายดี ย่อมสามารถปรับตนเองให้เข้ากับผู้อื่นและสังคมแวดล้อมได้อย่างเหมาะสม และเป็นที่พึงพอใจ ดังนั้น จึงนับได้ว่าสุขภาพกาย สุขภาพจิต และสุขภาพสังคม เป็นสิ่งสำคัญและจำเป็นอย่างยิ่ง สำหรับมนุษย์ทุกคน

การอนามัยแม่และเด็ก เป็นบริการด้านสุขภาพอนามัยที่มีความสำคัญอย่างยิ่งเปรียบเสมือน หัวใจของการบริการสาธารณสุข สำหรับความหมายของการอนามัยแม่และเด็กคือ การให้บริการด้านสุขภาพอนามัยแก่มารดา ทารก และเด็ก โดยเริ่มตั้งแต่วัยสาวในระยะก่อนสมรส ระยะตั้งครรภ์ ระยะคลอดและหลังคลอด ระยะให้นมบุตร การดูแลทารกแรกเกิด เด็กวัยก่อนเข้าเรียน วัยเรียน วัยรุ่น และการวางแผนครอบครัว³ ซึ่งทั้งนี้ เป็นการให้บริการ ณ สถานบริการด้านสุขภาพอนามัย เช่น โรงพยาบาล คลินิก ศูนย์การแพทย์และอนามัย ศูนย์บริการสาธารณสุข สถานีอนามัย เป็นต้น โดยเน้นถึงสุขภาพของมารดา ทารก และเด็ก ทั้งสามด้านคือ สุขภาพทางร่างกาย สุขภาพทางจิตใจ และสุขภาพทางสังคม

1.2 วัตถุประสงค์ของการอนามัยแม่และเด็ก

กล่าวโดยทั่วไปได้ว่า บริการอนามัยแม่และเด็กมุ่งช่วยเหลือให้ประชาชนโดยส่วนรวมมีสุขภาพอนามัยดี การปรับปรุงส่งเสริมอนามัยแม่และเด็ก ซึ่งนับว่าเป็นกลุ่มประชากรที่เป็นพื้นฐานสำคัญของประชากรทั้งประเทศ ถ้าหากสุขภาพของมารดาแข็งแรงสมบูรณ์ ย่อมมีผลให้ทารกในครรภ์เจริญเติบโตเป็นเด็กที่มีอนามัยดี และเป็นผู้ใหญ่ที่มีสุขภาพแข็งแรงในอนาคต อันจะเป็นกำลังสำคัญในการพัฒนาประเทศต่อไป นอกจากนี้ กลุ่มมารดาและเด็กเป็นกลุ่มประชากรที่ต้องให้ความสนใจให้มาก เนื่องจากเป็นกลุ่มที่อ่อนแอ และต้องเผชิญกับภาวะการเสี่ยงอันตราย อันจะเกิดจากการตั้งครรภ์ การคลอดการปฏิสนธิ การเจริญเติบโตและพัฒนาการตามวัย ดังนั้น จึงนับได้ว่าสุขภาพของแม่และเด็ก ย่อมมีความเกี่ยวพันอย่างใกล้ชิดกับสุขภาพของชุมชนโดยทั่วไป รวมทั้งเกี่ยวข้องกับพื้นฐานภูมิหลังทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมของประเทศโดยส่วนรวม

---

³ จริยาวัตร คมพัยค์ม์ และ อุดม คมพัยค์ม์, อนามัยแม่-เด็ก และการวางแผนครอบครัว (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์รุ่งเรืองธรรม, 2523), หน้า 2.

วัตถุประสงค์ของการส่งเสริมการอนามัยแม่และเด็กมีดังนี้คือ

- (1) เพื่อลดอัตราการตายและการเจ็บป่วยของมารดา ที่เกิดจากการ ตั้งครรภ์ การคลอด และระยะหลังคลอด ตลอดจนโรคแทรกซ้อนต่าง ๆ ที่อาจเกิดขึ้น
- (2) เพื่อลดอัตราการตาย การเจ็บป่วย และความพิการของทารก เนื่องจากการคลอด โรคแทรกซ้อน โรคติดเชื้อ และอุบัติเหตุต่าง ๆ
- (3) ส่งเสริมให้ทารกและเด็กทุกคนเจริญเติบโตและพัฒนาการตามวัยในครอบครัวที่ดี มีสวัสดิภาพและความมั่นคงปลอดภัย โดยได้รับความรักความเอาใจใส่ดูแลเลี้ยงดู และการตอบสนองความต้องการทั้งด้านร่างกาย จิตใจอารมณ์ และสังคม อย่างเหมาะสมพอเพียง รวมถึงการได้รับการป้องกันโรค ส่งเสริมสุขภาพให้เจริญเติบโตเป็นผู้ใหญ่ที่มีสุขภาพแข็งแรงสมบูรณ์พร้อมทุกด้าน อันจะเป็นกำลังสำคัญในการพัฒนาประเทศต่อไป

1.3 ขอบเขตของการอนามัยแม่และเด็ก

การอนามัยแม่และเด็กนั้นครอบคลุมกว้างขวางมาก ขอบเขตของงานแบ่งได้ 4 ระยะ ดังนี้ คือ ระยะที่หนึ่งคือ บริการก่อนสมรส ได้แก่ บริการที่จัดให้แก่หนุ่มสาวในระยะก่อนแต่งงาน เป็นการเตรียมตัวให้ชายและหญิงมีความพร้อมที่จะรับผิดชอบต่อชีวิตครอบครัว โดยเตรียมพร้อมทั้งด้านร่างกาย จิตใจ เศรษฐกิจ สังคม และด้านอื่น ๆ ซึ่งมีความมุ่งหมายเพื่อเสริมสร้างความเข้าใจระหว่างชายและหญิงให้มีทัศนคติที่ดี และให้เรียนรู้ถึงการปฏิบัติตนในชีวิตครอบครัว บทบาทของการเป็นสามีภรรยาให้มีความรู้เกี่ยวกับเพศศึกษากับการครองเรือน การปฏิสนธิและการกำเนิดของชีวิต การตั้งครรภ์ โรคพันธุกรรมต่าง ๆ ตลอดจนการวางแผนครอบครัว นอกจากนี้ยังครอบคลุมถึงบริการตรวจร่างกายทั้งชายและหญิง รวมทั้งตรวจโรคที่สามารถถ่ายทอดทางพันธุกรรม บริการให้คำปรึกษาแนะนำเกี่ยวกับการเรียนรู้จิตใจ และการปรับอารมณ์ระหว่างชายและหญิง บริการก่อนสมรสยังไม่เป็นที่ยอมรับ และไม่แพร่หลายในประเทศไทย ระยะที่สองคือ บริการระยะหลังสมรสแล้ว ได้แก่ ในระยะตั้งครรภ์ ซึ่งเป็นระยะที่สำคัญอย่างยิ่งต่อการเจริญเติบโตและพัฒนาการของทารกให้เป็นประชากรที่มีคุณภาพในอนาคต ในระยะนี้สิ่งสำคัญก็คือ บริการรับฝากครรภ์การให้สุขศึกษาแก่หญิงตั้งครรภ์ การดูแลสุขภาพของมารดาและทารกในครรภ์ ระยะที่สามคือ ระยะคลอด ซึ่งเป็นระยะที่อาจมีโรคแทรกซ้อนหรือภาวะที่เป็นอันตรายถึงชีวิตต่อทั้งมารดาและเด็ก ดังนั้น บริการการคลอดที่ปลอดภัยและถูกต้องจึงเป็นสิ่งจำเป็นอย่างยิ่ง ระยะสุดท้ายคือ ระยะหลังคลอด รวมทั้งการให้นมบุตร การเลี้ยงดูอภิบาลทารกตามวัย นับตั้งแต่แรกเกิด วัยทารก วัยก่อนเข้าเรียน วัยเรียน และวัยรุ่น

กระทรวงสาธารณสุข ของสหรัฐอเมริกาได้อธิบายถึงขอบเขตของบริการอนามัยแม่และเด็ก ไว้ดังนี้

1. บริการด้านการศึกษา การป้องกัน การวินิจฉัยโรค และการบำบัดรักษา รวมทั้งบริการทางการแพทย์ในโรงพยาบาล และบริการด้านพักฟื้น ตลอดจนอุปกรณ์และสิ่งอำนวยความสะดวกต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องโดยตรงกับการลดการตายของทารก และการส่งเสริมสุขภาพของมารดาและเด็ก
2. การพัฒนาและการส่งเสริมมาตรฐานและเทคนิคต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการบริการดังกล่าวข้างต้น
3. การฝึกอบรมบุคลากรในการจัดบริการ การพัฒนา และการปรับปรุงส่งเสริมบริการที่กล่าวแล้ว
4. บริการด้านการบริหารงานที่เกี่ยวกับการให้บริการด้านอนามัยแม่และเด็ก⁴

1.4 ขอบเขตของหนังสือ

เพื่อให้ไปตามหลักสูตรและเป็นเอกสารศึกษาของนักศึกษาในมหาวิทยาลัยเปิด ตำราเล่มนี้จึงมีขอบเขตดังต่อไปนี้

- บทที่ 1 บทนำ
- บทที่ 2 การอนามัยแม่และเด็ก
- บทที่ 3 การอนามัยแม่
- บทที่ 4 การอนามัยเด็ก
- บทที่ 5 การวางแผนครอบครัว
- บทที่ 6 บริการอนามัยแม่และเด็ก และการใช้ยา

สำหรับผู้สนใจและนักศึกษา อาจจะศึกษาเพิ่มเติมและค้นคว้าได้จาก เอกสารหนังสือที่อ้างอิงในเชิงอรรถ และบรรณานุกรม ตลอดจนติดตามข่าวสารในด้านอนามัยแม่และเด็ก หรือด้านสุขภาพตามสื่อมวลชนโดยทั่วไป ก็จะทำให้การศึกษาในกระบวนวิชานี้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น

---

⁴ U.S. Department of Health, Education and Welfare, Legislative Base : Maternal and Child Health Programs. Public Health Service, Health Services Administration, Bureau of Community Health Services, Rockville, Maryland. DHEW Publication No. (HSA) 75-5001. U.S. Government Printing Office : 1975, p. 52.

หนังสืออ้างอิง

กองอนามัยครอบครัว, กระทรวงสาธารณสุข. *คำบรรยายประกอบการสอนวิชาอนามัยแม่และเด็ก.*

กรุงเทพมหานคร : แผนกการพิมพ์ กรมการทหารสื่อสาร. 2517.

จริยวัตร คมพยัคฆ์ และ อุดม คมพยัคฆ์. *อนามัยแม่—เด็กและการวางแผนครอบครัว.* กรุงเทพ

มหานคร : โรงพิมพ์รุ่งเรืองธรรม, 2523.

Johns, Edward B., Sutton, W.C.; and Webster, L. E. Health for Effective Living. New York :

McGraw-Hill Book Company, 1966.

U.S. Department of Health, Education and Welfare. *Legislative Base. Maternal and Child Health*

***Programs.* Public Health Service, Health Service, Rockville, Maryland. DHEW Publication**

No. (HSA) 75-5011. U.S. Government Printing Office : 1975.